

УДК 343.37:349.415

М. В. Кумановський,

аспірант

Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса

НАПрН України,

м. Харків

ЩОДО БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 239² КК УКРАЇНИ (НЕЗАКОННЕ ЗАВОЛОДІННЯ ЗЕМЛЯМИ ВОДНОГО ФОНДУ В ОСОБЛИВО ВЕЛИКИХ РОЗМІРАХ)

У статті визначається безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 239² КК України (незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах). Досліджується його структура й механізм заподіяння шкоди.

Ключові слова: суспільні відносини, суб'єкти, предмет, соціальний зв'язок, механізм заподіяння шкоди.

Питання про об'єкт злочину в науці кримінального права залишається одним із найважливіших і дискусійних. Це стосується й безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 239² КК (незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах), на що впливає багато чинників, серед яких можливо виокремити основні. По-перше, кримінально-правове значення безпосереднього об'єкта злочину полягає в тому, що він є елементом складу злочину, ознаки якого передбачені відповідною нормою Особливої частини КК, і, враховуючи ч. 1 ст. 2 КК, – складовою частиною юридичної підстави кримінальної відповідальності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння з таким складом. Отже, точність визначення безпосе-

реднього об'єкта в теорії та на практиці є важливим питанням, яким вирішується доля людини.

По-друге, безпосередній (основний безпосередній) об'єкт злочину, якщо розглядати його у площині конкретної норми Особливої частини КК, охоплюється родовим та загальним об'єктом, тому відсутність єдиної позиції науковців щодо визначення (дефініції) об'єкта злочину зумовлює різноманітність поглядів на родовий та безпосередній об'єкти конкретних видів злочинів, зокрема зазначеного злочину. Така ситуація потребує продовження наукових пошуків і підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Метою даної статті є визначення основного і додаткового безпосередніх об'єктів злочину, передбаченого ст. 239² КК

України, а також дослідження їх структури та аналіз механізму заподіяння йому шкоди.

Питання про об'єкт незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах аналізуються в наукових працях І. І. Митрофанова та А. М. Притули [6, с. 53], М. І. Мельника і М. І. Хавронюка [5, с. 754, 755], А. М. Шульги [15, с. 92], проте його розгляд носить фрагментарний характер, а окремого дослідження з даної проблематики в науці вітчизняного кримінального права ще не було, що пов'язано з недавною криміналізацією цього злочинного діяння [13].

Дослідження безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 239² КК, обумовлено необхідністю попереднього визначення родового та видового об'єктів незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах. За основу взято теорію об'єкта злочину як суспільних відносин, яка, на нашу думку, є найбільш переконливою. Враховуючи, що злочинні діяння, об'єднані в розд. VIII Особливої частини КК під назвою «Злочини проти довкілля», в сукупності створюють загрозу розвитку та існуванню майбутніх поколінь, то родовим об'єктом даного злочину, як і інших злочинів з наведеного розділу, є *суспільні*

відносини, що забезпечують екологічну безпеку. Відповідно видовим об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують екологічну безпеку в такій частині геосфери як літосфера.

Аналіз змісту ст. 239² КК України з урахуванням діалектичного взаємозв'язку родового, видового та основного безпосереднього об'єктів показує, що *основний безпосередній об'єкт незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах – це суспільні відносини, які забезпечують екологічну безпеку у сфері використання земель водного фонду як складової літосфери. Додатковими об'єктами цього злочину можуть бути відносини, що забезпечують життя, здоров'я, власність, безпеку виробництва, безпеку руху та експлуатацію транспорту.*

Щоб з'ясувати сутність і уявити механізм заподіяння шкоди безпосередньому об'єкту злочину, що досліджується, необхідно розглянути структуру суспільних відносин, які визначаються безпосереднім об'єктом цього злочину.

Самі суспільні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони являють собою певні зв'язки між людьми (суб'єктами відносин), що утворюються в процесі спільної матеріальної і духовної діяльності на підставі

певного засобу виробництва і специфіки, яка притаманна кожному етапу історичного розвитку суспільства.

Погоджуючись з В. Я. Тацієм, слід зазначити, що у філософській і соціологічній літературі найбільшого поширення отримала думка, що складовими частинами суспільних відносин є: 1) носії (суб'єкти) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини або, інакше кажучи, фактори, які визначають факт виникнення та існування такого взаємозв'язку; 3) суспільно-значуща діяльність (соціальний зв'язок) як зміст відносин [14, с. 10]. Суспільні відносини являють собою цілісну систему елементів, які її утворюють, з відповідним взаємозв'язком між ними. Структура ця завжди має бути незмінною, включення будь-яких інших елементів або виключення існуючих призведе до фактичного зникнення самих відносин і називатись це буде інакше.

Обов'язковим елементом структури є суб'єкт: у відносинах екологічної безпеки специфічним суб'єктом (з особливим суспільним і правовим значенням) є Український народ (ст. 13 Конституції України). Юридична форма належності природних ресурсів Українському народу як носію суверенітету та єдиному джерелу влади в Україні закріплена

Основним Законом держави й передбачає чітке розмежування між поняттями «суб'єкти права власності» та «суб'єкти здійснення права власності». Народ не може повсякденно здійснювати правомочності власника, тобто реально володіти, користуватися і розпоряджатися природними ресурсами країни чи окремого її регіону. Тому конституційне положення, яке відносить Український народ до суб'єктів права власності на природні об'єкти, має більше соціально-економічний, аніж політико-правовий характер. Визнання народу України суб'єктом права виключної власності на певні природні ресурси не породжує самостійної форми власності на ці об'єкти. За своєю економічною природою власність на ці об'єкти фактично є державною. Народ і держава як суб'єкт права власності не можуть протиставлятися. Будь-яка держава фактично виступає організаційно-правовою формою здійснення прав кожного суверенного народу.

Український народ здійснює право власності на природні ресурси через органи державної влади і місцевого самоврядування. Межі компетенції цих органів визначаються Конституцією України.

Порядок здійснення права власності на природні ресурси

регулюється чинним поресурсовим законодавством. Певною специфікою характеризується регулювання здійснення права власності, зокрема на землю. Проголошуючи землю об'єктом права власності Українського народу, держава як суб'єкт права власності на землі, які їй належать, в особі органів державної влади та місцевого самоврядування законодавчо розпоряджається землею. Так, згідно зі ст. 84 Земельного кодексу України (далі – ЗК) право державної власності на землю набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій відповідно до закону. Ці органи складають єдину систему органів державної виконавчої влади, які перебувають в ієрархічному підпорядкуванні. Тому ЗК розмежував компетенцію цих органів щодо здійснення правомочностей суб'єкта права власності на землю.

Відповідно до Конституції України (ст. 140) місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Але земельне законодавство не передбачає вирішення місцевим самоврядуванням такого

питання, як, наприклад, щодо розпорядження землями комунальної власності безпосередньо територіальною громадою. Здійснення повноважень суб'єкта права комунальної власності на землю ЗК покладено на органи місцевого самоврядування.

Крім права власності на природні ресурси, існує і друга організаційно-правова форма приналежності їх певним суб'єктам (зокрема, громадянам). Йдеться про право користування громадянами природними об'єктами права власності народу.

Чинне екологічне законодавство розрізняє загальне і спеціальне природокористування громадян. Загальне користування природними ресурсами здійснюється громадянами для задоволення їх життєво необхідних потреб (оздоровчих, естетичних, рекреаційних, матеріальних та ін.). Суб'єктами цього права є всі без винятку громадяни. Для його реалізації не потрібно отримувати спеціальні дозволи (ліцензії), воно здійснюється безоплатно. Реалізація цього права не пов'язана із закріпленням природних ресурсів за окремими особами. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 38) припускає можливість обмеження цього права

у випадках, передбачених законодавством України.

У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння та користування природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах. Спеціальне природокористування, за загальним правилом, пов'язане із закріпленням відповідних природних ресурсів за конкретними природо користувачами [2].

Суб'єктами суспільних відносин, які забезпечують екологічну безпеку у сфері використання земель водного фонду як складової літосфери, з одного боку виступає держава в особі своїх державних органів та органів місцевого самоврядування. Такі суб'єкти поділяються на органи загальної та спеціальної компетенції. До органів загальної компетенції відносяться: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. До органів спеціальної компетенції можна віднести: Міністерство екології та природних ресурсів Укра-

їни; Державне агентство водних ресурсів України – входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сфері розвитку водного господарства і меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів [8]; Державна служба геології та надр України (Держгеонадра України), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр [12]; Державне агентство земельних ресурсів України (Держземагентство України) – є центральним органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів та топографо-геодезичної і картографічної діяльності, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, входить до системи органів виконавчої влади й забезпечує реалізацію державної політики у сфері земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності) [9]; Державне агентство

рибного господарства України (Держрибагентство України) – є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства) [11]; Державне агентство лісових ресурсів України (Держлісагентство України), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, входить до системи центральних органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства) [10], а також їх структурні підрозділи на місцях. Тобто це органи державної влади, які, маючи на те повноваження від імені Українського народу, надають землі водного фонду у власність, користування, володіння іншим суб'єктам (другій стороні) досліджуваних відносин.

З іншого боку цих відносин знаходяться суб'єкти, які отримують у власність, користування, володіння землі водного фонду. Відповідно до законодавства України, у власність надаються землі водного фонду *громадянам та юридичним особам* (ч. 1 ст. 59 ЗК); у користування – *громадянам та юридичним особам, водогосподарським організаціям, іноземним фізичним і юридичним особам* (частини 1, 2 ст. 85 Водного кодексу України).

Предметом суспільних відносин, що охороняються КК України, справедливо називають те, з приводу чого існують відносини між учасниками (суб'єктами відносин) [7, с. 61]. Правильне визначення предмета суспільних відносин, що охороняються, сприяє встановленню механізму злочинного впливу на об'єкти, а також точному визначенню шкоди, що ним завдається. У науці кримінального права всі суспільні відносини, залежно від їх предмета, прийнято поділяти на дві групи – матеріальні та нематеріальні. Матеріальні відносини – це ті, до складу яких входить матеріальний предмет, фізичні тіла, речі (земля, рослини, дикі тварини тощо). Всі інші предмети відносяться до нематеріальних відносин. У цих відносинах функції предмета виконують інші соціальні цінності (державна влада, духовні

блага та ін.) [14, с. 27; 3, с. 99; 7, с. 62].

На нашу думку, суспільні відносини, які є безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 239² КК України, відносяться до матеріальних. Вони виникають й існують з приводу матеріального предмета – землі, а точніше – поверхневого (ґрунтового) шару земель водного фонду. Отже, предметом досліджуваних суспільних відносин слід визнавати поверхневий (ґрунтовий) шар земель водного фонду.

Третім структурним елементом суспільних відносин є соціальний зв'язок, який вважається їх змістом. Під соціальним зв'язком найчастіше розуміють певну взаємодію, взаємозв'язок між суб'єктами відносно предмета суспільних відносин. Так, В. Я. Тацій визначає соціальний зв'язок як певний вид людської діяльності, причому вона носить найрізноманітніший характер. Вона може бути викликана не тільки соціальними, але й біологічними, часто фізичними властивостями людини [14, с. 42]. Вчені вважають, що зовні соціальний зв'язок виділяється у двох основних формах: а) як певний вид діяльності учасників відносин, спрямованої на забезпечення нормального функціонування певної сфери суспільного життя; б) як засти-

гла пасивна форма, наприклад, у вигляді «позицій» людей відносно інших осіб, у формі правового соціального статусу громадян, у вигляді соціальних інститутів тощо [3, с. 99; 4, с. 59].

Соціальний зв'язок у відносинах, що розглядаються, виявляється у вигляді діяльності (прав та обов'язків) суб'єктів з приводу законного заволодіння або/і використання поверхневого (ґрунтового) шару земель водного фонду.

Окремо слід розглянути питання щодо механізму заподіяння шкоди основному безпосередньому об'єкту злочину, передбаченого ст. 239² КК України.

За справедливим зауваженням В. К. Глістіна, суть дослідження механізму спричинення шкоди полягає в тому, що це дозволяє зрозуміти ту сферу, де виникають зміни, а значить – вирішувати кримінально-правові та кримінологічні проблеми, що виникають у процесі заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах, шукати найбільш ефективні засоби захисту цих відносин [1, с. 18].

Для досліджуваного злочину характерним є такий механізм заподіяння шкоди суспільним відносинам, за якого шкода завдається шляхом розриву або

зміни (деформації) соціального зв'язку. Розрив та деформація можуть здійснюватися як зовні, так і з середини суспільних відносин, що охороняються. Зовні соціальний зв'язок розривається або змінюється шляхом впливу фізичної особи, яка не є суб'єктом досліджуваних відносин. Наприклад, коли особа не набула встановленого законом відповідного правового статусу, без отримання дозволу здійснює заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах. Але у більшості випадків розрив або зміна соціального зв'язку вчиняється з середини суспільних відносин їх суб'єктами. У такому випадку винна особа, яка є спеціальним суб'єктом, тобто наділена повноваженнями з видачі дозволів на заволодіння землями водного фонду, здійснює численні й суттєві порушення законодавства в процесі видачі відповідних документів, які засвідчують право на заволодіння цим шаром земель. Деформація соціального зв'язку може здійснюватись також з іншого боку суб'єктів, осіб які мають бажання заволодіти предметом цих відносин і, отримавши законний дозвіл на заволодіння землями водного фонду, стали повноправними учасниками даних відносин. Маючи цей правовий

статус, суб'єкти-володільці здійснюють нецільове використання земель водного фонду (почали забудову, здійснюють незаконні дії, внаслідок яких знижується або втрачається родючість землі тощо).

Слід відзначити, що шкода може також заподіюватися суспільним відносинам у сфері заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах шляхом безпосереднього впливу на предмет цих відносин, тобто на поверхневий (ґрунтовий) шар земель водного фонду. Злочинні дії, що полягають у заволодінні поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах, негативно позначаються на структурі цих земель. У свою чергу, це призводить до небажаних змін в екосистемі певної місцевості (вплив на тваринний та рослинний світ тощо). Таке втручання є причиною появи низки наслідків, які створюють загрозу або спричиняють екологічну небезпеку.

Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, крім основного, включає ще й додаткові об'єкти злочину. Серед них – відносини, що забезпечують життя, здоров'я, власність, безпеку виробництва, безпеку руху та експлуатацію транспорту. Це

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

не обов'язкові, а факультативні об'єкти цього злочину. Додаткові факультативні об'єкти у разі вчинення певного злочину можуть як існувати поруч з основним, так і бути відсутніми. Такими об'єктами можуть виступати тільки відносини, які поставлені законодавцем під охорону закону, тобто визначені ними самим законодавцем.

З огляду на це можна сформулювати такі висновки:

1) безпосередній об'єкт незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах є складним, тому що об'єднує основний безпосередній об'єкт – суспільні відносини, які забезпечують екологічну безпеку у сфері використання земель водного фонду як складової літосфери, а також додаткові факультативні об'єкти, якими можуть бути відносини, що забезпечують життя, здоров'я, власність, безпеку виробництва, безпеку руху та експлуатацію транспорту;

2) специфіка відносин полягає в тому, що вони є правовими, тобто врегульованими національним законодавством;

3) суб'єктами відносин є Український народ, який реалізує конституційне право власності на природні ресурси через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, територіальні громади, уповноважені органи державної влади та органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи;

4) предметом суспільних відносин слід визнати поверхневий (ґрунтовий) шар земель водного фонду;

5) соціальний зв'язок у цих відносинах виявляється у вигляді діяльності (суб'єктивних прав та обов'язків) суб'єктів відносин з приводу законного заволодіння або/і використання поверхневого (ґрунтового) шару земель водного фонду;

6) заподіяння шкоди об'єкту здійснюється шляхом розриву або деформації соціального зв'язку між суб'єктами відносин з можливим впливом і на предмет відносин у випадку погіршення якості поверхневого (ґрунтового) шару земель водного фонду або його вилучення із структури відносин.

Список літератури: 1. Глистин В. К. Проблемы уголовно-правовой охраны общественных отношений: объект и квалификация преступлений / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – 127 с. 2. Конституція України : наук.-практ. коментар / [ред. кол. : В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін.]. – Х. : Право ; Вид. дім «Ін Юре», 2003. – 808 с. 3. Кримінальне право України: Особл. ч. : підруч. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид. – Х. : Право, 2010. – 270 с. 4. Кудрявцев В. Н. Право и поведение : моногр. / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1978. – 191 с. 5. Мельник М. І. На-

уково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 7-ме вид., переробл. та доп. / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : Юрид. думка, 2010. – 1288 с. **6.** Митрофанов І. І. Злочини проти довкілля : навч. посіб. / І. І. Митрофанов, А. М. Притула. – Суми : Університет. кн., 2010. – 205 с. **7.** Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : моногр. / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : Вид. Паливода А. В., 2011. – 192 с. **8.** Положення про Державне агентство водних ресурсів України : Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 453/2011 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.scwm.gov.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=38&Itemid=124. **9.** Положення про Державне агентство земельних ресурсів України : Указ Президента України від 08.04.2011 р. № 445 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.dazru.gov.ua/terra/control/uk/publish/article?art_id=120915&cat_id=138633. **10.** Положення про Державне агентство лісових ресурсів України : Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 458/2011 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=79023&cat_id=79022. **11.** Положення про Державне агентство рибного господарства України : Указ Президента України від 16.04.2011 р. № 484/2011 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://darg.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=47. **12.** Положення про Державну службу геології та надр України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 391/2011. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/391/2011>. **13.** Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля : Закон України від 05.11.2009 р. № 1708-VI / Відом. Верхов. Ради України. – 2010 – № 5. – Ст. 44. **14.** Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. – Х. : УкрЮА, 1994. – 74 с. **15.** Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : посіб. / А. М. Шульга. – Х. : Ніка Нова, 2012. – 192 с.

**О НЕПОСРЕДСТВЕННОМ ОБЪЕКТЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО
СТ. 239² УК УКРАИНЫ (НЕЗАКОННОЕ ЗАВЛАДЕНИЕ ЗЕМЛЯМИ
ВОДНОГО ФОНДА В ОСОБО КРУПНЫХ РАЗМЕРАХ)**

Кумановский М. В.

В статье определяется непосредственный объект преступления, предусмотренного ст. 239² УК Украины (незаконное завладение землями водного фонда в особо крупном размере). Исследуется его структура и механизм причинения вреда.

Ключевые слова: общественные отношения, субъекты, предмет, социальная связь, механизм причинения вреда.

**ABOUT DIRECT OBJECT OFFENSE UNDER ART. 239² CC OF UKRAINE
(MISAPPROPRIATION OF LANDS OF WATER FUND IN ESPECIALLY LARGE AMOUNTS)**

Kumanovskyi M. V.

Defines the direct object of the crime stipulated in Article st. 239² CC of Ukraine (misappropriation of lands of water fund in especially large amounts). Investigate its structure and mechanism of injury.

Key words: society relations, subjects, subject, social communication, the mechanism causing the damage.

Надійшла до редакції 07.12.2012 р.